

М. М. Руженський, канд. екон. наук, доц.,
Інститут підготовки кадрів державної служби
зайнятості України

СОЦІАЛЬНА ЗАХИЩЕНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ — КЛЮЧОВИЙ ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

АНОТАЦІЯ. У статті представлено сутнісні характеристики соціальної захищеності населення. Автором проаналізовано вплив її рівня на розвиток людського капіталу та визначено конкретні кроки, спрямовані на поліпшення соціальної захищеності наших співгромадян.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: соціальний захист, соціальна захищеність, трансформаційна економіка, людський капітал, домогосподарства, бідність населення.

АННОТАЦИЯ. В статье представлены сущностные характеристики социальной защищенности населения. автором проанализировано влияние ее уровня на развитие человеческого капитала и определено конкретные шаги, направленные на улучшение социальной защищенности наших сограждан.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: социальная защита, социальная защищенность, трансформационная экономика, человеческий капитал, домохозяйства, бедность населения.

The SUMMARY. In article intrinsic characteristics of social security of the population are presented. the author analyses influence of its level on development of the human capital and the concrete steps directed on improvement of social security of our fellow citizens are defined.

KEY WORDS: social protection, social security, transformation economy, the human capital, households, poverty of the population.

Вступ. Ринкова трансформація економічної системи України супроводжується складними і суперечливими процесами, які в концентрованому вигляді проявляються в затяжній та глибокій соціально-економічній кризі. Починаючи з кінця 2008 р. на неї наклалася світова фінансово-економічна криза, що призвело до значних економічних і соціальних втрат наших співвітчизників і як наслідок — зниження соціальної захищеності широких верств населення.

Постійний інтерес до проблем соціального захисту демонструє значне коло науковців. Окремі аспекти цієї складної і бага-

топранової проблеми досліджуються в роботах українських учених О.І. Амоші, Н.П. Борецької, З.С. Варналія, А.С. Гальчинського, Е.М. Лібанової, В.М. Гейця, А.А. Чухна та російських науковців Є.В. Аграновської, А.Ф. Зубкової, В.В. Кулікова, В.Д. Роїка, Р.О. Халфіної. Значний внесок у розробку питань економічного забезпечення соціального захисту населення зробили західні вчені У. Беверідж, Е. Денісон, Д. Лаусон та ін.

Аналіз публікацій вітчизняних та зарубіжних авторів свідчить про те, що в них не приділяється достатня увага теоретичним питанням дослідження зв'язків між соціальною захищеністю населення і розвитком людського капіталу.

Постановка завдання. Нагальна потреба проаналізувати вплив соціальної захищеності населення на розвиток людського капіталу диктується тим, що між ефективністю виробництва і соціальною захищеністю працівників, між економічними і соціальними цінностями має місце не тільки тісний взаємозв'язок, але й певна суперечність. Особливої гостроти остання набуває в умовах трансформаційних змін у суспільстві, що чітко окреслилось в умовах України. З огляду на це метою статті є дослідження взаємозв'язку між соціальною захищеністю працівників та розвитком людського капіталу, пошук шляхів розв'язання актуальних проблем соціальної захищеності працівників в умовах трансформаційної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансформація економічних відносин у постсоціалістичних країнах супроводжується відмовою від системи соціального захисту населення, створеної попереднім ладом і формуванням такої системи, котра притаманна ринковій економіці. Її основне завдання полягає в нейтралізації негативних соціально-економічних явищ і процесів характерних для ринкової економіки.

Виконання цього завдання потребує відповідного теоретичного підґрунтя. В цьому контексті звертає на себе увагу наявність у науковій літературі та вживання як рівнозначних понять «соціальний захист населення» і «соціальна захищеність населення».

З нашої точки зору соціальний захист — це суспільний інститут, котрий існує та розвивається протягом досить тривалого часу, функціонування і розвиток якого спрямовані на формування безпечного соціально-економічного середовища людини від дня її народження і до кінця життя. В умовах стабільного стану економічних відносин соціальний захист населення покликаний стимулювати всебічний розвиток людського капіталу, соціальних

галузей національного господарства, зростання рівня і якості життя людей та їх захищеності.

Соціальний захист населення як суспільний інститут функціонує і розвивається під впливом ринкової системи господарювання, економічної та соціальної політики держави. Він є цілісною системою, але при цьому має багато специфічних особливостей, пов'язаних з цілями його функціонування і розвитку. Як цілісна система він має притаманну йому внутрішню будову з різноманітними типами зв'язків і відносин та відіграє роль системоутворюючого фактора у складі соціально-трудова відносин, серцевину яких становить зайнятість населення.

Соціальна захищеність населення — це результат дії таких складових системи соціального захисту населення як економічна, соціальна, політична, організаційна та правова підсистеми суспільних відносин. Вони тісно між собою взаємопов'язані і тільки їх взаємодія постає у вигляді інтегрованого утворення — соціальної захищеності населення. Трактувати сутність соціальної захищеності населення як законодавче забезпечення економічних, соціальних, політичних прав особи не досить коректно, оскільки останнє має базуватись на функціонуванні економічної підсистеми у вигляді виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних і духовних благ. Без останнього соціальна захищеність перетворюється у «мертву» форму, котра не буде виконувати притаманні їй функції.

Соціальна захищеність відноситься вченими нашої країни, країн Європи та інших як цінність, тобто специфічний параметр суспільного устрою, в тому числі системи соціально-трудова відносин. Оскільки Україна перебуває нині на етапі переходу від одного суспільного ладу до нового, демократичного, то відповідно й система цінностей трансформуватиметься: ті, що свідчили про всебічну залежність людини від держави, поступаються місцем цінностям рівноправних суб'єктів суспільного життя. Це стосується і соціальної захищеності як загальнолюдської цінності.

Важливим аспектом при визначенні характерних ознак соціальної захищеності є визнання правомірності не абстрактного, а конкретно-історичного підходу до неї. Такий підхід не тільки ігнорує, а навпаки, передбачає визначення сутності соціальної захищеності як відношення притаманного будь-якій суспільно-економічній системі. Як би не було влаштоване суспільство, у ньому завжди є певні цінності і серед них — соціальна захищеність. Соціальний захист населення — це засіб утвердження соці-

альної справедливості, забезпечення нормального розвитку економіки. Він є надбанням розвитку нашої цивілізації, має гуманістичне спрямування і не зводиться до реалізації функцій перерозподілу.

Якщо трактувати людський капітал як сформований або розвинений у процесі вкладення інвестицій і накопичений населенням або окремою особою певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується в тій чи тій сфері суспільного виробництва, сприяє зростанню продуктивності праці й завдяки цьому впливає на зростання доходів (заробітків) його власника, то привертає увагу його безпосередній зв'язок з функціонуванням та розвитком системи соціального захисту населення. З огляду на це виникає можливість проаналізувати її вплив на стан і проблеми розвитку людського капіталу в Україні.

Провідна роль у здійсненні інвестицій у людський капітал окремої особи, сім'ї належить домогосподарствам. У 2008 р. 18 % домогосподарств України мали середньодушовий грошовий доход у місяць від 480,1 до 660 грн, 20,3 % — від 660 до 840 грн при 669 грн розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи в грудні цього року [8, с. 400, 406]. Хоча частка домогосподарств із середньодушовими грошовими доходами у місяць нижчими прожиткового мінімуму зменшилась з 52,8 % у 2006 р. до 20,2 % у 2008 р. однак вона залишається досить високою [8, с. 407].

У структурі грошових доходів домогосподарств України 56,1 % належить оплаті праці [8, с. 417]. У грудні 2008 року 7,3 % штатних працівників отримували заробітну плату в межах мінімальної заробітної плати (605 грн) і 13,4 % — у межах прожиткового мінімуму [2, с. 230]. При цьому хронічного характеру набула несвоєчасна виплата заробітку, заборгованість населенню із заробітної плати та соціальних виплат. На початок 2009 р. вона складала 1,221 млрд грн [2, с. 275], а за січень — квітень 2010 р. зросла до 1,711 млрд грн [9]. Все це вкрай негативно впливає на рівень соціальної захищеності наших співгромадян.

Крім низької оплати праці на рівень соціальної захищеності членів домогосподарств України негативно впливає падіння обсягів виробництва внаслідок світової фінансово-економічної кризи, постійне зростання цін на продукти харчування, одяг, інші товари першої необхідності, тарифів на житлово-комунальні послуги тощо. Водночас негативно позначається на ньому сукупність причин, пов'язаних із зайнятістю населення, механізмами

розподілу і перерозподілу доходів, а також дієвістю соціального захисту людей.

Соціологічні дослідження свідчать про вкрай низький стан соціальної захищеності частини наших співгромадян, коли не забезпечується їх реальний захист не лише на рівні визначеному Конституцією України, а й навіть на рівні фізіологічного виживання. В 2001 році ледве зводили кінці з кінцями, а грошей не вистачало навіть на необхідні продукти у 35 % опитаних; вистачало на харчування та на придбання необхідних недорогих речей у 43 % [4, с. 1]. У 2004 р. — 18 % опитаних ледве зводили кінці з кінцями, у 45 % вистачало на їжу, але придбання одягу та взуття вже викликало труднощі [5, с. 1]. У 2007 р. 0,5 % опитаних не мали грошей на харчі, вони інколи жебракували; у 4 % не вистачало продуктів харчування, інколи вони голодували; у 35,5 % — вистачало лише на продукти харчування [6, с. 1].

Логічним наслідком низького рівня соціальної захищеності нашого населення є його бідність. Відповідно до прийнятих міжнародних стандартів рівень життя, за якого на 1 чол. на день витрачається 1 дол., вважається кричущою бідністю, а 2 дол. — абсолютною бідністю. Стандарти ООН для країн Центральної та Східної Європи визначають середньодушовий дохід нижчий від 4,3 дол. на день за паритетом купівельної спроможності (ПКС) як бідність і менший від 2,15 — як злиденність. Гривневий еквівалент цих параметрів, розрахований за ПКС Світовим банком, у 2001 р. становив, відповідно 4,26 і 2,13 грн [3, с. 158]. За межею бідності в 2009 р. перебувало понад чверть українців [1, с. 11]. Вона є однією з головних проблем, які Україна має вирішити до 2015 р. [7, с. 45].

У контексті впливу рівня соціальної захищеності населення на розвиток людського капіталу, бідність є тим чинником, котрий вкрай негативно впливає на цей процес. Загально визнаним є те, що в бідних домогосподарствах превалює низький рівень освіти у його членів і невисокі можливості для ефективної реалізації своєї здатності до високопродуктивної праці, велика ймовірність при захворюванні не отримати відповідного якісного лікування і зумовлена цим низька очікувана тривалість життя. Низькі доходи працюючих не дають їм можливості підвищувати кваліфікацію, перенавчатись. Бідна людина не може повноцінно відпочивати, а її здатність до праці відтворюються не повною мірою, а отже, вона не спроможна забезпечити суспільно прийнятну продуктивність та інтенсивність праці.

Дефіцит якісного людського капіталу в межах суспільного виробництва неминуче приводить до його заміщення більшою

чисельністю працівників з низькою кваліфікацією, невисокою продуктивністю праці і низькими доходами. Внаслідок цього утворюється замкнене коло: невеликі доходи членів домогосподарств — відсутність або незначні інвестиції в людський капітал, — низький рівень соціальної захищеності. З огляду на таку залежність поширення масштабів і глибини бідності в суспільстві породжує не розвиток, а деградацію його людського капіталу.

У злиденної людини можлива поява таких психологічних станів, як невпевненість у власних силах, у спроможності економічно та соціально захистити себе і членів своєї сім'ї, втрата орієнтирів на майбутнє, відсутність почуття безпеки, а звідси страх за себе і своїх рідних. Все це негативно впливає на рівень соціальної активності населення, можливості реалізації творчого потенціалу класів, соціальних груп, прошарків населення, окремих осіб. Бідна людина не може повноцінно працювати, бо багато часу і сил витрачає на підтримання в пристойному стані свого побуту.

У членів таких домогосподарств невисокий запас творчої енергії (соціальної, діяльної, пізнавальної) і з таким персоналом організацій, населенням країни не можна вирішувати нагальні проблеми як на мікро-, так і макрорівні економічної системи.

Поза межами досяжності у бідних працюючих залишаються задоволення від трудової діяльності за обраною професією протягом життя (престижність, досягнення певного соціального статусу, самореалізація); доступ до цікавих видів діяльності, професійна творчість; висока конкурентоздатність на ринку праці; співробітництво з цікавими та перспективними людьми тощо.

Поліпшення рівня соціальної захищеності наших співгромадян, розширення можливостей для розвитку національного людського капіталу у відповідності з сучасними параметрами потребує здійснення наступного:

- приведення системи соціально-економічних відносин у суспільстві у відповідність з конституційними правами громадян України та дебіюрократизації процедур, пов'язаних з наданням різних видів соціальної допомоги та послуг;

- збалансоване використання форм, засобів, інструментів соціального захисту населення шляхом оптимального поєднання принципів універсальності та адресності;

- розробка і впровадження в практику механізмів об'єктивного визначення рівня добробуту окремих домогосподарств, громадян, сімей, соціально вразливих верств і груп населення;

— створення технологічних та інституціональних умов для реалізації кожними громадянином своїх конституційних прав на забезпечення його соціальної захищеності.

Трансформація системи соціального захисту населення в Україні в зазначених параметрах унеможливить розгортання та поглиблення негативних тенденцій у сфері розвитку людського капіталу для реального забезпечення механізмів його контрольованої еволюції в межах сфери дії регуляторних впливів держави.

Висновки та напрямки подальшого розвитку досліджень.

Викладене вище дозволяє дійти висновку про те, що існує пряма залежність між рівнем соціальної захищеності населення і можливостями розвитку людського капіталу. Низький рівень соціальної захищеності населення в Україні породжує широке поширення бідності і спричиняє існування значної кількості проблем на макро- і мікрорівні трансформаційної економіки, тісно пов'язаних з перспективами розвитку людського капіталу. Їх розв'язання можливе на основі розширення подальших досліджень основних напрямків впливу соціальної захищеності населення на розвиток людського капіталу.

Література

1. Вітер О. За межею бідності перебуває понад чверть країни // Голос України. — 2010. — 28 квітня.
2. Праця України 2008: Статистичний збірник / Державний комітет статистики України. — К., 2009. — 322 с.
3. Ринок праці та соціальний захист. Навч. посіб. із соціальної політики (Е. Лібанова, О.Палій). — К.: Основи, 2004. — 491 с.
4. Соціологічна служба «Дня» // День. — 2001. — 28 листопада.
5. Соціологічна служба «Дня» // День. — 2004. — 4 листопада.
6. Соціологічна служба «Дня» // День. — 2007. — 22 лютого.
7. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004 — 2015) «Шляхом Європейської інтеграції» (Авт. кол.: А.С. Гальчинський, В.М. Геєць та ін.). Нац. ін.-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України. — К.: ІОЦ Держкомстату України, 2004. — 485 с.
8. Статистичний щорічник України за 2008 рік / За ред. О.Г. Осауленка. — К.: Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. — 566 с.
9. [htt://www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua)

Стаття надійшла до редакції 23.06.2010 р.